

PIOTR TAFIŁOWSKI

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

REJESTRACJA RĘKOPIŚMIENNYCH I DRUKOWANYCH POLONIKÓW W ZBIORACH ZAGRANICZNYCH — PROBLEM WCIĄŻ OTWARTY

Dorobek polskich historyków i bibliotekarzy w zakresie wybranych zagadnień rejestracji rozproszanego polskiego dziedzictwa kulturowego. Stan badań nad rejestracją poloników poza granicami Polski. Instytucje. Bibliografia katalogów poloników w układzie chronologicznym.

SŁOWA KLUCZOWE: polonika, dziedzictwo kulturowe, zbiory biblioteczne, zbiory archiwalne

Przetaczające się przez terytorium naszego kraju wojny, zmiany granic, rabunki i celowe zniszczenia dokonywane przez obce armie w znaczącym stopniu uszczupliły nasze dziedzictwo historyczne i kulturowe. Wiele zabytków, dzieł sztuki, kolekcji, zbiorów bibliotecznych i dokumentów historycznych zostało zniszczonych, zagrabionych lub rozproszonych. Nie możemy zmienić przeszłości, jednak na naszych barkach spoczywa odpowiedzialność za pieczołowite zbieranie pozostałych okruchów, zabiegi jeśli nie o restytucję pozostałych obiektów, to przynajmniej o ich odnalezienie, identyfikację i rejestrację. Świadomość tego obowiązku mieli już historycy w XIX wieku, jak jednak był on i jest realizowany w praktyce, chciałbym ukazać w niniejszym tekście na przykładzie wybranych zagadnień.

Wywożenie i przemieszczanie zbiorów archiwalnych i bibliotecznych, będące wynikiem działań wojennych, nie jest największą szkodą, jaka może je spotkać. Mimo nieuchronnych zniszczeń pocieszająca jest świadomość, że zagrabione dzieła nie zostały zatracone, że znajdują się w innym miejscu i nawet jeśli szanse na ich odzyskanie są znikome, mogą służyć naukowcom, można z nich korzystać, oglądać je, wykonywać ich fotografie czy skany. Niestety, w czasie każdego z takich mniej lub bardziej planowych i pospiesznych przemieszczeń zbiory były również niszczone i rozpraszane, choć nie zawsze było to działanie celowe. Żołnierze pakujący zbiory przeznaczone do wywiezienia często pospiesz-

nie wrzucali książki do skrzyń bez żadnego porządku. Większe kodeksy, które nie mieściły się do pak, niejednokrotnie były rozrywane. Pojedyncze egzemplarze bywały rozkradane. Wiele skrzyń bywało uszkodzonych w transporcie, źle zapakowane książki ulegały zniszczeniu pod wpływem wilgoci, niektóre przeznaczano na opał, inne sprzedawano. O tym, jak takie przemieszczanie zbiorów wygląda, mogliśmy przekonać się na własne oczy w listopadzie 2011 roku, kiedy to ukraińscy dziennikarze sfilmowali akcję wywożenia przez wojsko zbiorów książek z kościoła Jezuitów we Lwowie¹. I choć trzeba podkreślić, że media tę sprawę wyolbrzymiły, jako że nie miało miejsca niszczenie cennych poloników ze zbiorów Ossolineum, jak to przedstawiano, to jednak udostępnione nagranie bez wątpienia wpływa na wyobraźnię.

Przedmiotem mojego zainteresowania są archiwalia i zbiory biblioteczne, ze względu na swój charakter budzące na ogół mniejsze zainteresowanie społeczne, a także mniejsze namietności (nie tylko muzealników, lecz także polityków i społeczeństwa), nie tak nośne medialnie jak zbiory artystyczne (obrazy, rzeźby, złotnictwo), do których restytucji nawołuje się bardzo często. Warto w tym miejscu także wspomnieć o zagadnieniach prawnych wiążących się z przemieszczaniem zbiorów w czasie działań wojennych i ich rewindykacją. Problem ten na przykładzie zbiorów Preussische Staatsbibliothek w Berlinie (tzw. Berlinki) opisał w swojej książce Michał J. Żółtowski². Na tego typu kwestie — zarówno emocjonalne, jak i polityczne — również należy zwracać uwagę, zajmując się problematyką zbiorów polskich za granicą, a także zbiorów obcych w Polsce.

Egzemplarze starych druków zachowane za granicą często są unikatami dzieł, które w Polsce nie zachowały się, zostały zacytane lub zaginęły i nie są znane bibliografom ani historykom. Na temat znaczenia badań nad zbiorami poloników w badaniach nad humanizmem polskim XVI–XVII wieku pisał Dariusz Chemperek³. Oczywiście uwagi te dotyczą także rękopisów i dokumentów archiwalnych, które nigdy nie były zwielokrotniane za pomocą druku.

Rejestracja rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego (nie tylko zresztą samych poloników bibliotecznych i archiwalnych) po stratach wojennych, jakie dotknęły nasz kraj w ciągu czterech wieków, jest zadaniem o wielkiej wadze. Warto zaznaczyć, że równie ważna jest także rejestracja dziedzictwa obcego znajdującego się w zbiorach polskich. Systematycznych badań historyczno-bibliologicznych w tym zakresie, jak się wydaje, obecnie się nie prowadzi, choć byłyby one niezmiernie ważne dla zagadnień staropolskiego obrazu świata, horyzontów geograficznych,

¹ Tytuł materiału prasowego: *Cenne księgi jak worki kartofli. Wywożą zbiory Ossolineum*, <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/cenne-ksiegi-jak-worki-kartofli-wywoza-zbiory-ossolineum,191509.html> [dostęp: 14 IX 2014].

² Michał J. ŻÓŁTOWSKI, *Zbiory Biblioteki Pruskiej w Polsce: studium przypadku*, Warszawa: Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego 2012.

³ Dariusz CHEMEPEREK, *Edycje poloników jako źródła wiedzy o recepcji humanizmu w kulturze popularnej*, [w:] *Humanizm polski. Długie trwanie — tradycje — współczesność (studia i materiały)*. Red. Alina Nowicka-Jeżowa, Marcin Cieński, Warszawa, Wydaw. Neriton 2008–2009, s. 495–503.

kontaktów z innymi państwami (w tym także dziejów dyplomacji), komunikacji społecznej itd. Jest to druga strona tego samego medalu, ale to temat wart odrębnego omówienia (podobnie zresztą jak stan opracowania zbiorów specjalnych w naszych bibliotekach). Trzeba podkreślić, że zbiory obce (szczególnie germanika czy też zbiory poniemieckie, a także na przykład ukrainika) są katalogowane i opracowywane w wielu bibliotekach naukowych (Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu i inne). Doceniając pracę bibliotekarzy, chciałbym jednak zauważyć, że nie podejmuje się na tej podstawie dalszych studiów bibliologicznych czy historycznych, takich jak moja rozprawa poświęcona staropolskim zbiorom tureckim⁴. Uważam, iż jest to luka, którą należy zacząć wypełniać.

W prezentowanym tekście nie zajmuję się zbiorami, które co prawda związane są tematycznie z Polską, lecz powstawały za granicą. W zestawieniu bibliograficznym na końcu artykułu nie wymieniam więc na przykład katalogów *Polonica w Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego*, wyd. A.P. Bieś, L. Grzebień, M. Inglot, t. 1–5, Kraków 2002–2008 (wydawane przez Ignatianum)⁵, L. Biliński, *Polonica w zbiorach bibliotecznych Wielkiej Brytanii: informator*, Warszawa 1997, katalogów rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu czy Biblioteki Rapperswilskiej, Zbiorów batignolskich (katalogi publikowane przez Bibliotekę Narodową) itd. Są to zupełnie inne zjawiska.

Nie chodzi w tym tekście także o dokumenty wytworzone przez urzędników państw zaborczych działających w Polsce, i tym samym wiążące się z Polską i mające status poloników⁶, ani też o zbiory dzieł wiążących się treściowo z Polską czy zachowaną w zagranicznych archiwach korespondencję w sprawach polskich⁷. Nie interesuje mnie wreszcie i to, czym zajmował się Jacek Puchałski, czyli dzieła autorów polskich drukowane za granicą⁸. Zajmuje mnie zatem głównie to, co zostało u nas zagrabione i wywiezione z Polski między XVII a XX wiekiem, ewentualnie pozostało poza granicami kraju na skutek zmian terytorialnych, czyli materiały biblioteczne i archiwalne polskiej proveniencji znajdujące się obecnie w zbiorach obcych. Trudno jednak we wszystkich przypadkach ściśle przestrzegać tego ograniczenia, na przykład w przypadku katalogów i bibliografii kolekcji rękopisów, zwłaszcza średniowiecznych. Odrębne, acz bardzo duże zna-

⁴ Piotr TAFIŁOWSKI, „Imago Turci”: studium z dziejów komunikacji społecznej w dawnej Polsce (1453–1572), Lublin: Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 2013.

⁵ Zob. też Stanisław BEDNARSKI, *Polonica w archiwach jezuickich*, Nauka Polska 20 (1935), s. 141–167.

⁶ Np. *Polonica w Austriackim Archiwum Państwowym 1772–1918*. Opr. Jerzy Gaul, Warszawa 2003; Franciszka RAMOTOWSKA, *Polonica w archiwum hr. Teodora Berga, namiestnika w Królestwie Polskim w latach 1863–1874*, Archeion 64 (1976), s. 153–172.

⁷ Np. Maria BOGUCA, *Polonica z XVI i XVII wieku w archiwach czeskich*, Przegląd Historyczny 48 (1957), z. 1, s. 79–93.

⁸ Jacek PUCHAŁSKI, *Polonica z obszaru niemieckojęzycznego — poza granicami Rzeczypospolitej — w XVI wieku*, Warszawa: Wydaw. SBP 1997.

czenie ma tutaj wydawnictwo Monumenta Poloniae Vaticana, którego notabene pierwszy tom Jan Ptaśnik opublikował przed stu laty (1913)⁹. Wynikiem tego jest pewna pozorna niespójność kończącego tekst zestawienia bibliograficznego, którą postaram się wyjaśnić jeszcze dalej.

Nie zamierzam tu także przedstawiać dziejów wywiezionych kolekcji, ani w okresie ich gromadzenia w Polsce, ani też w późniejszych, po ich zagrabieniu. Zrobili to już wcześniej badacze, którzy się nimi zajmowali, odsyłam więc zainteresowanego czytelnika do istniejącej literatury¹⁰.

W badaniach nad polonikami wyróżniają się trzy kierunki geograficzne zainteresowań polskich badaczy, wiążące się w naturalny sposób z wydarzeniami historycznymi. Lwia część pracy została już w tym zakresie wykonana, jednak nadal zdarzają się interesujące odkrycia¹¹, wobec czego poszukiwań nie można jeszcze uznać za definitywnie zakończone.

I. POTOP SZWEDZKI

Pierwsza katastrofa, jaka spotkała polskie zbiory biblioteczne i archiwalne, to szwedzki potop. I ten właśnie kierunek badań cieszył się dotychczas największym zainteresowaniem polskich historyków. Wiemy dość dobrze, jakie kolekcje padły łupem Szwedów w czasie wojen w XVII wieku. O stratach w zbiorach bibliotecznych i archiwalnych Fromborka i Braniewa pisał między innymi Aleksander Birkenmajer, referując książkę Ottona Waldego *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie* (Uppsala 1916–1920). Opracowanie to poświęcone jest oczywiście nie tylko stratom polskich bibliotek, lecz szerzej zdobyczom (czy też rabunkom) wojsk szwedzkich dokonywanym w czasie wojen XVII–XVIII wieku w wielu państwach Europy¹². W ciągu minionych stu lat najważniejszym opracowaniem w tym zakresie było *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecyi doko-*

⁹ Zob. też Piotr Paweł GACH, *Polonica w archiwach rzymskich*, Almanach Polonii 1986, s. 270–279.

¹⁰ O różnego rodzaju polonikach XIX-wiecznych, w tym zbiorach bibliotecznych i rękopisach archiwalnych, pisał Janusz ODRÓWĄŻ-PIENIAŻEK w książce *Polonika zbierane po świecie* (Warszawa: Iskry 1992).

¹¹ Zob. np. Henryk GŁĘBOCKI, *Zaginiony raptularz Juliusza Słowackiego z podróży na Wschód (1836–1837) — odnaleziony po 70 latach w zbiorach rosyjskich*, Pamiętnik Literacki 2 (2011), s. 143–164; P. TAFIŁOWSKI, *List Bajezida II do Jana Olbrachta*, [w:] *Szlachta polska i jej dziedzictwo: Księga na 65 lat Prof. dr. hab. Jana Dziegielewskiego*, Warszawa: Oficyna Wydaw. ASPRA-JR 2013, s. 169–176 czy też najnowsze odkrycie średniowiecznego rękopisu, odnalezionego w Niemczech (<http://medievalia.pl/wydarzenia/zaginiony-sredniowieczny-rekopis-powroci-do-Polski/>) [dostęp: 15 X 2014].

¹² Aleksander BIRKENMAJER, *Książka Ottona Waldego o szwedzkich zdobyczach bibliotecznych*, [w:] *idem, Studia bibliologiczne*. Red. Helena Więckowska i Aleksandra Birkenmajer, Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1975, s. 242–243. Zob. też Anna KAMLER, Dariusz KUŹMINA, *Szwedzkie losy braniewskiej biblioteki*, [w:] *Szlachta polska i jej*

nanych z ramienia Akademii Umiejętności przez E. Barwińskiego, L. Birkenmajera, J. Łosia (Kraków 1914). Grabieże te oraz losy poloników znajdujących się w Szwecji opisywali już Czesław Pilichowski¹³ oraz Zbigniew Anusik¹⁴, poświęcając nieco uwagi także próbom rewindykacji wywiezionych zbiorów. Zarówno te publikacje, jak i wiele innych cytowanych w tym tekście są także kronikami zniszczeń i strat.

Obecnie dużą rolę odgrywa na tym polu lubelskie środowisko naukowe związane z UMCS. Rejestracją poloników zajmowała się Maria Juda, która współpracowała przy publikacji dwóch katalogów (w Szwecji oraz w Czechach) opublikowanych w 2011 roku.

Badania nad polonikami szwedzkimi zajmują wiele miejsca w pracy Dariusza Chemperka, który w latach 2005–2006 był wykonawcą projektu badawczego „Polonica in the Swedish National Archives”, realizowanego na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 2008–2011 był kierownikiem zadania „Edycje Poloników” w międzynarodowym projekcie badawczym „Humanizm w kulturze polskiej. Idee, nurty i paradygmaty badawcze”, realizowanym w Instytucie Badań Interdyscyplinarnych „Artes Liberales” (obecnie Wydział „Artes Liberales”) Uniwersytetu Warszawskiego. W projekcie tym, oprócz katalogu wymienionego w zestawieniu bibliograficznym na końcu tego artykułu, ukazały się także dwie edycje źródłowe: *Polska siedemnastowieczna literatura okolicznościowa ze zbiorów Zamku Skokloster*, wydał i opracował Sławomir Baczewski, red. nauk. Dariusz Chemperek i Janusz S. Gruchała (Warszawa 2009), oraz Mikołaj Mieleszko, *Emblematy*, wyd. i opr. Radosław Grześkowiak i Jakub Niedźwiedź, red. nauk. Dariusz Chemperek (Warszawa 2010)¹⁵.

Trzeba tu także wspomnieć o serii „Polonika w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji (Riksarkivet)”, której pierwszy tom *Skoklostersamlingen* (red. Alina Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2006) poświęcony został omówieniu zbiorów polskich w tej kolekcji archiwalnej. Znajduje się tu także zestawienie bibliograficzne na temat poloników szwedzkich, nie tylko tych znajdujących się w *Skoklostersamlingen*, a także przegląd zawartości kilku rękopisów będących częścią tejże kolekcji. W ramach tego projektu ukazało się także kilka tomów edycji źródłowych dzieł staropolskich znajdujących się w zbiorach obcych (inedita)¹⁶.

dziedzictwo. Księga na 65 lat Prof.dr. hab. Jana Dziegielewskiego, Warszawa: Oficyna Wydaw. ASP RA-JR 2013, s. 147–153.

¹³ Czesław PILICHOWSKI, *Straty bibliotek i archiwów polskich podczas szwedzkiego „potopu” 1655–1660*, [w:] *Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655–1660*. T. 2, Warszawa: PWN 1957, s. 451–481; *idem*, *Z dziejów szwedzkich zaborów bibliotek i archiwów i polskich w XVII i XVIII wieku*, Rocznik Gdański 17–18 (1958–1959) 1960, s. 127–179.

¹⁴ Zbigniew ANUSIK, *Próba rewindykacji polskich dóbr kulturalnych ze Szwecji w dobie Sejmu Czteroletniego*, Zapiski Historyczne 58 (1993), z. 1, s. 7–22.

¹⁵ Zob. strona internetowa projektu: <http://www.humanizm.org.pl/tematy-badawcze/polonika-edycje-zrodlowe.html>.

¹⁶ Tom II. *Sprawa smoleńska: z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku*. Wyd. Marta M. Kacprzak, Warszawa 2006; tom III. *Pamiętka rycerstwa sarmackiego senatorów*

II. ZABÓR ROSYJSKI

Jednym z najważniejszych polskich księgozbiorów historycznych była Biblioteka Załuskich, wywieziona do Petersburga jako zdobycz wojenna (1794) i częściowo zwrócona na mocy traktatu ryskiego (1921). Do Polski wróciło wówczas niewiele ponad 10% jej pierwotnego zasobu, a i to zostało ostatecznie zniszczone w 1944 roku.

Niestety, jeśli chodzi o polonika pozostające obecnie na terytoriach Federacji Rosyjskiej, wiemy niezbyt wiele. Na temat losów polskich dóbr kultury oraz starań o ich rewindykację z Rosji Radzieckiej i ZSRR pisał Dariusz Matelski¹⁷. Wśród katalogów rękopisów publikowanych przez Bibliotekę Narodową w Warszawie seria druga poświęcona ma być rewindykatom. Tom drugi nosi tytuł *Sygn. 3006–3300. Rękopisy z Biblioteki Załuskich i innych zbiorów polskich, zwrócone z Leningradu w latach 1923–1934*, oprac. Bogumił Stanisław Kupść, Krystyna Muszyńska (Warszawa 1980). I choć na stronie internetowej Biblioteki znajduje się informacja, iż „w tomie tym opisano rewindykaty z XVI–XIX w. znajdujące się w podanej grupie sygnatur. Rękopisy średniowieczne będą opisane w tomie 1. tej serii”, to jednak mimo upływu 34 lat od publikacji tomu drugiego, tom pierwszy nie został przygotowany.

Z edycji źródłowych wymienić mogę jedynie pracę Zbysława Wojtkowiaka, *Odnaleziony tekst Macieja Strykowskiego o bitwie z Moskwą 1564 roku i inne rewelacje w zbiorach rosyjskich i nie tylko* (Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010).

III. II WOJNA ŚWIATOWA

Ogrom strat polskiej kultury w czasie II wojny światowej w zakresie zbiorów muzealnych, bibliotecznych i archiwalnych można ocenić na podstawie lektu-

Obojga Narodów przy żalostnej śmierci Jana Karola Chodkiewicza. Wyd. Dariusz Chemperek, Warszawa 2006; tom IV. Stanisław NIEMOJEWSKI, *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żalostnych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606*. Wyd. Roman Krzywy, Warszawa 2006. Zob. też Alina NOWICKA-JEŻOWA, *Siedemnastowieczne polonika szwedzkie. Doświadczenia i projekty badawcze*, <http://www.enbach.eu/en/essays/essays/polish-baroque,-european-contexts/siedemnastowieczne-polonika-szwedzkie-do%C5%9Bwiadczenia-i-projekty-badawcze.aspx> [dostęp: 14 IX 2014]; D. CEMPEREK, *Poloniści w archiwach szwedzkich: najnowsze badania nad polonikami*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. T. II. Red. Wojciech Walczak, Karol Łopatecki, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy 2010, s. 181–189. O projektach rejestracji poloników w Szwecji zob. Ewa TEODOROWICZ-HELLMAN, *Najnowsze badania nad polonikami w Szwecji*, [w:] *Humanizm polski. Długie trwanie — tradycje — współczesność (studia i materiały)*. Red. Alina Nowicka-Jeżowa, Marcin Cieński, Warszawa: Wydaw. Neriton 2008–2009, s. 505–516. Warto wreszcie wspomnieć o dość interesującym projekcie pod hasłem „Polskie ślady w Szwecji” (<http://polskieslady.se/>).

¹⁷ Dariusz MATELSKI, *Losy polskich dóbr kultury w Rosji i ZSRR: próby restytucji: archiwa — księgozbiory — dzieła sztuki — pomniki*, Poznań: Inter-Arpress 2003.

ry wielu opracowań. Przede wszystkim należy wymienić *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej w granicach Polski z 1945 roku: wstępny raport o stanie wiedzy*, red. nauk. Andrzej Mężyński (Warszawa 1994); *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej*, oprac. Barbara Bieńkowska (Warszawa 1994); *Straty bibliotek w czasie II wojny światowej: część III. Bibliografia*, oprac. Urszula Paszkiewicz (Warszawa 1994). Drugim fundamentalnym dziełem jest trzytomowe opracowanie poświęcone zniszczonym zbiorom archiwalnym i bibliotecznym w Warszawie: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I. *Archiwum Główne Akt Dawnych* (Warszawa 1957), t. II. *Archiwa porozbiorowe i najnowsze* (Warszawa 1956), t. III. *Biblioteki* (Warszawa 1955).

Ponadto należy wspomnieć o dwóch opasłych woluminach zawierających okupacyjne wspomnienia: *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, red. Stanisław Lorentz (t. 1–2, Warszawa 1970), materiałach z tomu *Symposia bibliologia: dokumentacja księgozbiorów historycznych — współpraca krajowa i międzynarodowa: skutki II wojny światowej dla bibliotek polskich*, red. Halina Łaskarzewska, red. nauk. Andrzej Mężyński (Warszawa 1995), a wreszcie o opracowaniu Karola Estreichera jr., *Straty kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1945 wraz z oryginalnymi dokumentami grabieży* (Kraków 2003). Cenne w tym zakresie są prace Dariusza Matelskiego, z których należy wymienić przede wszystkim dwie: *Polityka Niemiec wobec polskich dóbr kultury w XX wieku* (Toruń 2005) oraz *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych* (t. 1–2, Kraków 2006; tutaj także o zbiorach bibliecznych i archiwalnych).

Rewindykacji archiwaliów z Niemiec po zakończeniu II wojny światowej poświęcona jest książka Władysława Stępniaaka *Misja Adama Stebelskiego: rewindykacja archiwaliów polskich z Niemiec w latach 1945–1949* (Warszawa–Łódź 1989). Warto wspomnieć, że 19 października 2012 roku w Muzeum Zamkowym w Malborku odbyła się konferencja „Księgozbiory rozproszone. Losy księgozbiorów historycznych po II wojnie światowej”. Niestety, materiały z tej konferencji nie zostały opublikowane.

INSTYTUCJE: ARCHIWA PAŃSTWOWE, INSTYTUT BADAŃ NAD DZIEDZICTWEM
KULTUROWYM EUROPY, BIBLIOTEKA NARODOWA, CENTRUM BADAWCZE
BIBLIOGRAFII POLSKIEJ ESTREICHERÓW

Oprócz poszczególnych historyków starających się w miarę swych sił i możliwości rejestrować rozproszone polskie dziedzictwo kulturalne, trzeba także wymienić instytucje, które starają się działać na tym polu.

Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych wydawała *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych* (10 zeszytów ukazało się w latach 1965–1997). Inwentarz mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów, bi-

bliotek i muzeów zagranicznych, znajdujących się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, dostępny jest w Internecie pod adresem: <http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/c02pol.xml>.

AGAD także organizuje konferencje z cyklu „Polonica w zbiorach państw nadbałtyckich”, próbując koordynować badania nad rejestracją poloników w tym rejonie geograficznym¹⁸. Na stronach internetowych Archiwum udostępnione są polonika z Latvijas Valsts vestures arhivs (LVVA) w Rydze, skany archiwaliów z Riksarkivet, Stockholm: Extranea 75. IX Polen oraz, od niedawna, polonika z Archiwum Historycznego w Tartu¹⁹.

Według sprawozdania z działalności AGAD w 2013 roku wykonano:

- projekt mikrofilmowania poloników w archiwach ukraińskich — 40 006 klatek;
- projekt skanowania poloników w archiwach ukraińskich — 87 228 skanów;
- projekt skanowania poloników w archiwach estońskich — około 65 000 skanów.

Wymienione tu mikrofilmy i skany z instytucji ukraińskich wykonywane są w ramach projektu finansowanego przez NDAP ze środków Ministerstwa Kultury. Polskie Archiwa Państwowe podpisały w tym zakresie wieloletnie umowy z Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie (CPAHU). Materiały te są udostępniane w Pracowni Naukowej AGAD (strona ukraińska nie zgodziła się na udostępnienie ich w sieci Internet).

Natomiast z Estonii sprowadzono skany teczek osobowych studentów z uniwersytetu w Dorpacie. Prace będą kontynuowane w 2014 roku, a po opracowaniu skany zostaną udostępnione na stronie internetowej.

AGAD publikuje również opracowania poświęcone zbiorom poloników, także powstałym poza granicami Polski. W przygotowaniu jest praca Jerzego Gaula, *Polonica w Archiwum Parlamentu w Wiedniu. Archiwum Izby Posłów Rady Państwa 1861–1918. Polonica im Parlamentsarchiv Wien. Archiv des Abgeordneten-hauses des Reichsrats 1861–1918*.

Należy też wspomnieć o internetowym projekcie „Repozytorium Cyfrowe Poloników” (<http://repcyfr.pl/dlibra>), które

gromadzi i udostępnia znajdujące się poza granicami współczesnej Polski dziedzictwo kulturowe z terenów dawnej Rzeczypospolitej (archiwalia, stare druki, książki, czasopisma oraz opisy zabytków — poloników i inne związane z dziedzictwem kulturowym). Repozytorium to rezultat wspólnych działań Archiwum Głównego Akt Dawnych, Riksarkivet oraz Krigsarkivet w Sztokholmie oraz przede wszystkim Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Ministerstwa Kultury

¹⁸ Zob. http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/polonica_nadbaaltyckie.html.

¹⁹ Zob. http://www.agad.archiwa.gov.pl/nauka/elektroniczne_repozytoria.html.

i Dziedzictwa Narodowego, a także organizacji pozarządowych, podmiotów komercyjnych, wydawców i samych twórców.

Instytucja koordynująca repozytorium, czyli białostocki Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, opublikowała ponadto sześć tomów serii „Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej”, z których najnowszy, szósty tom (Białystok 2013), poświęcony jest w niemalże połowie zbiorom rękopiśmiennym.

Biblioteka Narodowa w Warszawie rejestruje obecnie polonika rzymskie, prowadząc prace nad serią „Polonika XVI–XVIII wieku w bibliotekach rzymskich”. Dzięki intensywnym pracom bibliotekarzy z Zakładu Starych Druków, kontynuowanym od 1988 roku,

w wyniku 19 wyjazdów do Rzymu zbadano zarówno duże biblioteki historyczne, jak i mniejsze placówki, których zasób lub historia wskazywały na związki z Polską, oraz biblioteki instytucji polskich. Obecnie baza obejmuje ok. 4700 opisów bibliograficznych dotyczących ponad 6000 zarejestrowanych egzemplarzy. W liczbie tej zawiera się ok. 800 edycji nienotowanych przez *Bibliografię polską* Estreicherów i podobna liczba druków nieodnotowanych żadnym egzemplarzem pochodzącym z bibliotek polskich w prowadzonym przez Bibliotekę Narodową Centralnym Katalogu Starych Druków.

Najnowszy numer „Rocznika Biblioteki Narodowej” (44 z 2013 r.) poświęcony jest w pewnej części problematyce strat wojennych w zakresie rękopisów i inkunabułów oraz rejestracji poloników w zbiorach obcych²⁰.

Wreszcie, Centrum Badawcze Bibliografii Polskiej Estreicherów podjęło próby rekonstrukcji katalogów księgozbiorów trzech bibliotek na Kresach Wschodnich (http://www.estreicher.uj.edu.pl/bazy_bibliograficzne/).

Wiele podejmowanych w ostatnim siedemdziesięcioleciu akcji rejestracyjnych prowadzonych w instytucjach zagranicznych nie zostało uwieńczonych publikacjami ich wyników — katalogów czy choćby syntetycznych artykułów. Prace te nie wyszły poza fazę opracowania spoczywających w pracowniach kartotek, na których temat nie ma bardziej szczegółowych informacji i które nie są dostępne innym uczynom.

Na koniec tej części tekstu należy doprecyzować, że część przedstawionych w niej projektów nie ma na celu rejestrowania poloników zagrabionych, które są głównym przedmiotem mojego zainteresowania. Mówię o nich dlatego, iż sądzę, że warto choćby w szkicowy sposób zaprezentować, w jakich kierunkach obecnie prowadzone są badania nad rejestracją poloników.

²⁰ Zwłaszcza artykuły: Michał SPANDOWSKI, *Polskie zbiory inkunabułowe zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej*, s. 5–36; Krzysztof KOSSARZECKI, Sławomir SZYLLER, *Rękopisy Biblioteki Żaluskich w Sankt Petersburgu*, s. 243–258; Irina S. ZWIERIEWA, *Habent sua fata libelli. Z dziejów polskich księgozbiorów prywatnych włączonych do Cesarzskiej Biblioteki Publicznej w latach 1832–1850*, s. 259–288.

WNIOSKI

W katalogu internetowym Biblioteki Narodowej hasło przedmiotowe „Polonica — zbiory — [kraje]” obejmuje około 230 pozycji, lecz jest to zestawienie niepełne, niesatysfakcjonujące i trudno oczywiście na jego podstawie formułować jakiegokolwiek wnioski badawcze. Na przykład w polonikach węgierskich nie ma informacji o pięciu tomach dokumentów z archiwów węgierskich (por. zestawienie bibliograficzne).

Rejestracja rozproszonego dziedzictwa narodowego jest zadaniem ze wszech miar pilnym, potrzebnym i ważnym w skali ogólnospołecznej, nie tylko dla wąskiego kręgu specjalistów. Z powodu zniszczeń wojennych, w których przepadła bezpowrotnie znakomita część naszego dziedzictwa kulturowego i historycznego, tym bardziej potrzebne jest rozpoznanie, opracowanie i wykorzystanie przez badaczy zasobów zachowanych w innych krajach. Przecież mowa tu nie o rzeczach błahych, lecz o tym, co konstytuuje naszą tożsamość narodową i kulturalną. Nie można o tym zapominać.

Niestety, śledząc całokształt badań prowadzonych w tym zakresie, chyląc czoła przed osiągnięciami wymienionych uczonych oraz instytucji, nie można jednocześnie nie dostrzec zjawisk negatywnych. Przede wszystkim brakuje koordynacji tego typu projektów. Na przełomie XIX i XX wieku rejestracją poloników zajmowała się Polska Akademia Umiejętności. Po II wojnie światowej zadanie to podjęła Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, obecnie kontynuują je we własnych zakresach i na miarę własnych możliwości i zainteresowań Archiwum Główne Akt Dawnych, Biblioteka Narodowa czy Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy (IBnDKE). Przedsięwzięcia instytucjonalne wspierane są pracą samodzielnych badaczy (M. Juda, D. Chemperek). Wydaje się celowe, aby prace w tym zakresie zostały objęte patronatem jednej instytucji i zharmonizowane. Projekt taki, prowadzony i koordynowany przez jedną odpowiedzialną zań instytucję państwową, powinien mieć zapewnione finansowanie, zaplecze techniczne i organizacyjne, odpowiedni personel oraz zaangażowanie uczonych, a także zyskać poparcie polityczne i dyplomatyczne w zakresie współpracy z placówkami zagranicznymi, w których znajdują się polskie dobra kultury. Działania w tym kierunku nie mogą być podejmowane przygodnie i przypadkowo, zależąc tylko od fantazji i zakresu prywatnych zainteresowań badaczy czy też kaprysu urzędników przyznających granty. Potrzebna jest spójna polityka państwa w tej kwestii (mecenat), potwierdzona przyjęciem i zatwierdzeniem długofalowego projektu, ujętego w stabilne ramy formalne. Kiedy kilka instytucji prowadzi podobne badania na własną rękę i niezależnie od siebie, wiele pracy i środków finansowych idzie na marne. Krytycznie należy także ocenić sytuację, w której wiele rezultatów kwerend prowadzonych przez pracowników naukowych instytucji publicznych nie doczekało się publikacji.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego prowadzi program „Dziedzictwo kulturowe — ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”, który być może mógłby, po rozszerzeniu jego formuły, służyć określonej powyżej celowi. Większość projektów finansowanych z funduszy tego programu to prace konserwatorskie, na 2014 rok zgłoszono jednak także 13 projektów dotyczących rejestracji i digitalizacji zbiorów rękopisów i starych druków (główni wnioskodawcy to Biblioteka Narodowa oraz IBnDKE). Niestety pięć z nich nie uzyskało finansowania. Tytułem przykładu: jedynie projekt „Rękopisy z Biblioteki Żałuskich w Bibliotece Narodowej w Petersburgu — IV etap” sfinansowano kwotą 40 000 zł, nie przyznano natomiast dotacji na przygotowanie katalogu książek z biblioteki króla Zygmunta Augusta w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej (etap II) czy kwerendy w Dziale Druków Historycznych Biblioteki Państwowej w Berlinie (III etap). We wszystkich przypadkach wnioskodawcą była Biblioteka Narodowa w Warszawie. Nie zamierzam odnosić się merytorycznie do decyzji Ministerstwa, choć z punktu widzenia bibliologa nie ulega wątpliwości, że projekty, które nie uzyskały środków finansowych, są ważne. Znow jednak, analizując dane na temat projektów zgłaszanych do ministerialnego programu, trzeba podkreślić, że mamy do czynienia z niezależnymi, nieskoordynowanymi pomysłami zgłaszanymi przez różne instytucje, które Ministerstwo może w ramach programu sfinansować w całości, częściowo lub wniosek odrzucić. Trudno w tych warunkach mówić o planowości w rejestracji polskiego dziedzictwa.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego stworzyło ponadto specjalny portal (<http://dzialautracone.gov.pl/>), w którym czytamy, iż „od 1992 roku gromadzi [ono] informacje na temat dóbr kultury utraconych z terenów Polski w granicach po 1945 roku oraz podejmuje działania mające na celu ich odzyskanie”. Owa strona internetowa służyć ma prezentacji osiągnięć Ministerstwa w tym zakresie. Niestety, po kliknięciu w zakładkę „Biblioteka” w „Katalogu strat wojennych” otrzymujemy informację o zaledwie ośmiu utraconych obiektach. Brakuje całkowicie dokumentów archiwalnych. Dotychczas więc prezentowane rezultaty dwudziestodwuletnich prac są dość skromne.

Mnogość ośrodków badawczych oraz niezależnych projektów prowadzonych przez uczonych reprezentujących różne dyscypliny i szkoły to także mnogość metodologii prowadzonych badań. Dzięki możliwościom, jakie daje Internet, inicjatyw tego typu ciągle przybywa i problematyka jeszcze bardziej się rozprasza. Choć oczywiście pozytywnie należy ocenić to, że dzięki temu medium zyskujemy dostęp do coraz większej liczby poloników (i materiałów historycznych w ogóle), to jednak płynące stąd niedogodności są aż nazbyt oczywiste²¹. Wystarczy wspomnieć, że nawet samo wyszukiwanie w katalogach bibliotecznych katalogów i opracowań na ten temat nie jest proste. Tytuły często nie są jednoznaczne

²¹ Do podobnych wniosków doszła także A. NOWICKA-JEŻOWA, *op. cit.*

i nie wiemy, czego możemy się spodziewać, sięgając po daną publikację. Byłoby celowe, gdyby wyniki badań publikowano w obrębie jednej serii wydawniczej.

Poniższe zestawienie bibliograficzne wskazuje, jak wielka była i pozostaje nadal różnorodność inicjatyw na tym polu, jak wiele brakuje i jak bardzo potrzebna jest koordynacja, planowanie, wymiana informacji o realizowanych czy już zrealizowanych pracach rejestracyjnych, a wreszcie publikowanie ich wyników. Rękopiśmienna kartoteka, o której nie udostępnia się informacji, nie spełnia swych zadań.

Oczywiście, tekst ten nie rości sobie pretensji do prezentacji pełnego zestawienia bibliograficznego literatury przedmiotu. Jest to zresztą kolejny pilny postulat badawczy w tym zakresie: zestawienie pełnej bibliografii przedmiotowej dotyczącej poloników. Poświęcone im artykuły, przede wszystkim autorstwa archiwistów i bibliotekarzy zagranicznych, pozostają rozproszone i często są nieznane lub trudno dostępne. Bez przygotowania takiej solidnej bazy trudno myśleć o prowadzeniu dalszych systematycznych badań. Bez niej nadal będą one nosić piętno doraźności. Prezentowany tekst może jedynie w minimalnym stopniu wypełnić tę lukę, ale może też stać się, czego bym sobie życzył, dogodnym punktem wyjścia dla badacza, który zechce zająć się tą problematyką.

Zadaniem prezentowanej bibliografii jest osiągnięcie dwojakiego rezultatu. Po pierwsze, bardziej oczywiste, służyć ona może pomocą w badaniach nad polonikami, wskazując opublikowane zestawienia bibliograficzne i katalogi. Drugim celem natomiast jest wskazanie, jak bardzo rozproszone, doraźne i niejednolite są prowadzone badania. Jeśli zestawienie to wyda się czytelnikowi niezbyt logiczne i niespójne, będzie to wrażenie, które podziela także piszący te słowa, wynika to jednak nie tyle z jego niedbałości w przygotowywaniu listy, ile z przygodności badań prowadzonych w tym zakresie.

Patrząc na to zestawienie, łatwo dostrzec, że prace nad rejestracją polskiego dziedzictwa, trwające już ponad półtora stulecia, są nadal dalekie od zakończenia. Na przykładach widać bardzo wyraźnie, że w pracach tych brakuje koordynacji, strategii, wyraźnie określonych celów, długofalowych planów, a także że dorobek ten nie jest szczególnie imponujący, jeśli wziąć pod uwagę skalę grabieży i zniszczeń (przy czym w zestawieniu uwzględniłem jedynie katalogi opublikowane jako wydawnictwa zwarte, pominąłem zaś przyczynki i omówienia w czasopiśmie). Lektura ta uświadamia, jak wiele jeszcze zostało do zrobienia, nie tylko w zakresie rejestracji poloników, lecz także upowszechniania informacji na ich temat.

BIBLIOGRAFIA KATALOGÓW POLONIKÓW W UKŁADZIE CHRONOLOGICZNYM

1. Przeździecki Aleksander, *Wiadomość bibliograficzna o rękopisach, zawierających w sobie rzeczy polskie przejranych w poniekórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w l. 1846–1849*, Warszawa: Nakł. Ignacego Kłukowskiego 1850.

2. Abraham Władysław, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich, a szczególnie w archiwum watykańskim. O materyałach do dziejów polskich w wiekach średnich*, Kraków: Akademia Umiejętności 1888.
3. Abraham Władysław, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich w latach 1896/7 i 1897/8. O materyałach do dziejów polskich w wiekach średnich, w dodatku sprawozdanie z poszukiwań za listopad i początek grudnia r. 1898*, Kraków: Akademia Umiejętności 1899.
4. Korzeniowski Józef, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich*, Kraków: Akademia Umiejętności 1910.
5. Górka Olgierd, *Polonica i starsze hungarica w bibliotekach i archiwach monachijskich, Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie (17) 1913*.
6. *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Eugeniusza Barwińskiego, Ludwika Birkenmajera, Jana Łosia*, Kraków: Akademia Umiejętności 1914.
7. *Sprawozdanie z poszukiwań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Władysława Barana, Jana Dąbrowskiego, Jana Łosia, Jana Ptaśnika i Stanisława Zachorowskiego*, Kraków: Akademia Umiejętności 1919.
8. Chwalewik Edward, *Zbiory polskie: archiwa biblioteki gabinety galerje muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Polsce i na obczyźnie*. T. 1–2, Warszawa-Kraków: Wydaw. J. Mortkowicza 1926–1927.
9. Piotrowicz Karol, *Polonica za granicą. Kraje naddunajskie*, wstęp hist. Jan Dąbrowski, Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój (13) 1930.
10. Piotrowicz Karol, *Polonica w Niemczech*, Nauka polska, jej potrzeby, organizacja i rozwój (18) 1934.
11. Trypućko Józef, *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala*, Uppsala 1958.
12. Czapski Emeryk, *Documents polonais aux archives de la famille Este à Modena*, Rome 1959.
13. Pilichowski Czesław, *Nieznane polonica w bibliotekach szwedzkich*, Gdańsk: Gdańskie Tow. Nauk. 1962.
14. *Polonica w średniowiecznych rękopisach bibliotek monachijskich*. Oprac. Jerzy Wolny, Mieczysław Markowski, Zdzisław Kuksewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1969.
15. *Polonica w średniowiecznych rękopisach bibliotek niemieckich: Aschaffenburg, Augsburg, Bamberg, Eichstätt, Harburg, Moguncja, Norymberga*. Oprac. Zofia Włodek, Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich 1974.
16. Starnawski Jerzy, *Polonica rękopiśmienne siedmiu bibliotek włoskich*, Roczniki Biblioteczne (20) 1976, z. 3/4.
17. *Polonica rękopiśmienne w archiwach i bibliotekach włoskich. Inwentarz*. Oprac. Ryszard Kazimierz Lewański, Warszawa: Biblioteka Narodowa 1978.
18. *Polonica w archiwach brytyjskich 1419–1945. Katalog wystawy*, Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, British Council 1988.
19. Burda Elżbieta, Kozłowska Anna, *Handschriftliche Polonica in den Sammlungen der Universitätsbibliothek Jena*, Jena: Universitätsbibliothek 1989.
20. *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*. Wydał i oprac. Stanisław A. Sroka. T. 1–5, Kraków: Tow. Nauk. „Societas Vistulana” 1998–2012.
21. *Polonica w średniowiecznych rękopisach łacińskich Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel*. Oprac. Ryszard Tatarzyński, Kraków: Biblioteka Jagiellońska 2004.

22. Trypućko Józef, *The catalogue of the book collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala*. Ed. by Michał Spandowski, Sławomir Szyller. T. 1–3, Warszawa-Uppsala: Uppsala Universitetsbibliotek, Biblioteka Narodowa 2007.
23. *Polonika ze zbiorów zamku Skokloster. Katalog*. Oprac. Maciej Eder, współpr. Elisabeth Westin Berg, red. nauk. Dariusz Chemperek, Warszawa: Wydaw. Neriton 2008.
24. *Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyła Stefanyka*. Cz. 1. *Zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zinwentaryzowane przed 1945 r.* Oprac. Maciej Matwijów i Elżbieta Ostromęcka, Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich 2010.
25. *Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie*. Oprac. Michał Spandowski, proweniencje oprac. Joanna Borysiak, Warszawa: Biblioteka Narodowa, Fundacja Rzymska Margrabiny J.Z. Umiastowskiej w Rzymie, Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie 2010.
26. Juda Maria, Teodorowicz-Hellmann Ewa, Lundgren Ragnhild, *Polonika w bibliotece katedralnej w Strängnäs / The Polonica in the Library of Strängnäs Cathedral*, Stockholm: Stockholm University 2011.
27. Łopatecki Karol, Walczak Wojciech, *Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie*. T. 1–2, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2011.
28. *Polonika czeskie doby renesansu, baroku i oświecenia w bibliotece Premonstratensów na Strahowie (Praga). Katalog*. Oprac. Jan Linka, red. nauk. Maria Juda, Warszawa: Wydaw. Neriton 2011.
29. *Katalog poloników biblioteki Pontificia Università Urbaniana*. Oprac. Paulina Pludra-Żuk, Michał Spandowski, Warszawa: Biblioteka Narodowa 2012.

PIOTR TAFIŁOWSKI

RECORDING HANDWRITTEN AND PRINTED PIECES OF POLONICA IN FOREIGN COLLECTIONS — A STILL OPEN PROBLEM

Summary

The objective of this paper is to present and summarize the achievements of Polish researchers in recording Poland's cultural heritage. It also presents the current state of research on recording Polonica outside Poland. A search in library catalogues and internet sources was made for this purpose and on its basis a bibliographic specification including catalogues of Polonica published within the last 150 years was prepared. The main thesis of the paper is that research is conducted in an unsystematic, chaotic manner, which was documented throughout this search. This important issue has not yet been duly examined. Even the bibliography of the subject has not been drawn up.

The subsequent parts of the paper discuss geographical directions towards which interests of Polish researchers recording Polonica turn, institutions undertaking such projects, and present conclusions and bibliography of catalogues of Polonica in chronological order.

KEY WORDS: Polonica, cultural heritage, library collections, archive collections